

Jakab Albert Zsolt

Emléktábla-állítás Kolozsváron

A múlt és a jövő, az idő lineáris természetéből adódóan az észlelő ember tudatában minduntalan elszakadni igyekszik egymástól. A profán jelenben létező ember számára ennek a két idősíknak a különválása folytonos problémaként jelentkezik. A mitikus múltat és a profán jelent ezért folyamatosan össze kell hangolni, a múlt és a jövő szétválását fel kell függeszteni, a múltat és a jelent egymáshoz kell közelíteni, állandósítani kell közöttük a kapcsolatot. Ennek érdekében a múltat ki kell merevíteni a jelen számára, meg kell őrizni a jövőnek. A környezetében és a jelenben élni szándékozó ember az idő fenntartására különböző rítusokkal él, különböző technikákat, eljárásokat alkalmaz. Az emlékházak, múzeumok, emléktáblák, szobrok is – lényegüket tekintve – az idő konzerválását, „megőrzését” hivatottak kiszolgálni. De annak kérdése, hogy a múlt tényeiből, történéseiből mi válik lényegessé, mit kell megőrizni, átmenteni, behozni a jelenbe, korszakonként, koronként, helyenként változó és változik.

Kolozsvár terein, utcáin a járókelő számára feltűnően sok emlékeztető jellegű, emlékeztetőként működő szöveg adódik: emléktáblák, szobrok, emlékművek, utcanévtáblák, intézménynevek, feliratok, firkálások stb. Az elkövetkezőkben ezekből csupán az emléktáblákat vizsgálom. Ennek egyrészt az az oka, hogy az emléktáblák nyelvi szövegük, információgazdagságuk révén határozottabban elkülönülnek más emlékeztető tárgyaktól, másrészt éppen ezek képezik az utca beszédének¹ azt a vetületét, amelyekben – már a kihelelyezés szándéka szerint is – a legerőteljesebb a kommemoratív jelleg. Céлом annak firtatása, hogy miért és hogyan jöttek létre ezek az emléktáblák, hogyan szervezik, építik (újra) a teret, milyen eseményt, történelmet tesznek látványossá, milyen diskurzusokat termelnek ki, milyen emlékezetet konstruálnak meg, milyen identitást hoznak létre a város polgáiraiban. Az emléktáblaállítás és emlékezés problémakörét a fenti szempontok alapján három felőlről lehet megközelíteni: a folyamat vizsgálható a fizikai, a szimbolikus és a mentális dimenzió szemszögéből.

¹ Az utca beszédének, kommunikációs rendszerének bővebb, szemiotikai-antropológiai vizsgálatát Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor végzik el. A szerzők a város látványosságait is rendszerezik (Kapitány – Kapitány 2000.).

1. Emléktáblák fizikai dimenzióban

A múlt megjelenítése, láthatóvá tétele mindig a fizikai térben zajlik. Ezért szükséges itt megvizsgálni azt, hogy hova, milyen terekbe kerülnek az emléktáblák, milyen tereket alakítanak ki.

Az emlékterek szerveződésénél elsősorban a nyilvános és privát terek kialakulásának mozgását kell szemügyre venni. A mindennapi fizikai terek nem homogének, más-más használati értékkel (és mint később látni fogjuk: szimbolikus jelentéssel) bírnak. Jürgen Habermas, aki a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásait vizsgálja, modelljében a közszféra nyilvános szférává és magánszférává való szétválásáról beszél (vö. Habermas 1971.). A szférák ezen szétválása, oppozíciója a fizikai és virtuális (mentális) terek esetében is megmutatkozik, nyomon követhető. Mindez a használati gyakorlatban, a „beélés” (Biró et alii 1991. 47.) gesztusában válik láthatóvá és megragadhatóvá. A különböző emlékterek tulajdonképpen a hozzájuk való viszonyulásból, a velük való azonosulásból jönnek létre.

Az emlékállításnak van egy rítusa, az emléktábla általi emlékezés esemény. Az emlékezetnek pedig „helyszínekre van szüksége és térbeliesítésre hajlik” (Assmann 1999. 40.), az emlékezés tereket alakít ki és rendez át.² Ez a folyamat pedig nem zajlik minden feszültség nélkül. A tér megépítése, újjáépítése körül konfliktusok adódnak interetnikus környezetben, mint amilyen Kolozsvár is. Minden csoport, együttélő etnikum sajátos módon köti a személyközi érintkezésekben közös helyszínekhez a maga sajátos emlékeit. Mit is jelent, hogyan értelmezhető az, hogy egymás után kerülnek fel az emléktáblák? Mi történik ezáltal, milyen a tér szerveződése?

Az emléktáblák a nyilvános (és kvázi-nyilvános) terekbe kerülnek. Illetve nem kerülnek, hanem *elhelyezik* őket. Maga a kifejezés is arra utal, hogy az emléktáblák *helyekké* válnak, az emlékezés helyeivé változtatják a megjelölt teret. Kolozsvár esetében is így *helyezik* az emléktáblákat a közterekre, a forgalmasabb utak és fontosabb bekötő mellékutcák épületfalaira, a különböző intézményekre, és – minthogy mindezek jó része a belvárosban találhatóak –, ezáltal a központot foglalják le az emlékezés céljaira.

Az utca a múlt jelenné válásának színhelye, a „múltat megmutató tér” (Kapitány – Kapitány 78.). A múltra és eseményeire való, emléktábla általi emlékezés pedig az amúgy semleges nyilvános teret is tagolja. Az emlék pedig mindig a felidézett események szempontjából valóságos vagy valóság-

² Jan Assmann a térbeliesítést nevezi meg mindenfajta *mnemotechnika* (értelem-tárolás, -felelevenítés, -követítés) legősibb, legeredetibb eszközének. (1999. 60.)

gosnak hitt terekhez kötődik. A folyton jelen időben élők számára a teret felosztja ünnepi, legalábbis kiemelt és profán részekre. Minden emlék-állítás, mementó kihásít, megjelöl egy-egy darabot a profán térből. A mitikus vagy mitizált múlt ezáltal befészkelődik a jelen fizikai világába, megpróbál együttélni a profánnal, ezáltal az emberi tudatot is modellálja.

Miként is képződik meg a múlt? Hogyan válik a múlt fizikaivá, jelenlévővé? Nem akármilyen múltnak állítanak emléket, hanem az ún. *spirituális eseményeknek*. Olyan események ezek, amelyek egy-egy eszme történeti létezését reprezentálják, az egyetemes értékrenddel vannak összefüggésben: országok alapításához, megvédéséhez, egy nemzet felvirágoztatásához, szellemi fejlődéséhez, iskolák létrehozásához és működtetéséhez, a közösségért (állam, ország, nemzet, város) sokat tevő, áldozó egyénekhez stb. kötődnek. Az emléktábla-állítás ezeket a spirituális értékeket építi be a fizikai térbe.

A múlt megképződését az írott, ezáltal tárgyiasult szöveg is elősegíti. Az emléktáblák által közölt, továbbított tartalmak és maga az emlékezés is az írásbeliséghez, vizualitáshoz, különböző tárgyiassághoz kötődnek: a szimbólumok, szobrok, emléktáblák, címerek képiségben és vizuális objektumként is funkcionálnak. Hiszen az írás természetéhez tartozik, hogy az eredetileg az oralitás szintjén létező eseményeket a fizikai és vizuális térbe helyezi át. A nyilvánosságba kihelyezett emlék maga válik így térré, s bizonyos szövegek pedig állandó emlékeztetőkké.³ Az írással rögzített, kimerevített események a szövegen kívüli világ számára pedig állandóan jelenlevőként, közlő félként adóttak (vö. Ong 1998. 261.). A fizikai térbe kikerült, emlékeztető szövegekben megjelenített események mindenki számára hozzáférhetővé, kollektív tudássá válnak. Az utcai járókelők számára az emléktáblák szövegeinek dekódolása, befogadása *passzív* módon (is) zajlik. Az arra járó „nem olvassa el minden alkalommal újra és újra a feliratot, noha képszerűen ilyenkor is rögzítheti a felirat tényét” (Horváth 1988. 49). Az olvasás *passzív* tevékenysége folytán ezek az emlékeztetők beépülnek a Kolozsváron élő lakosság „itt és most” (társadalmi) életterébe (Bíró et alii 47.). Ezt az életteret a társadalomtudomány fenomenológiai szóhasználatával élve az *életvilág*⁴ terminussal jelölhetjük. Ebben a közvetlen életterben kapnak helyet az emléktáblák által képviselt, kiemelt események. Az emléktáblát a szakirodalom egy része a *tereptárgyak* közé sorolja (vö. Kapitány – Kapitány

3 Az emléktáblák mellett a természetükből adódóan szintén a publikus térben jelenlévő utcanévtáblák egy-egy korszakra, személyiségre emlékeztetnek, a cégtáblák a cégekre, a minduntalan elénk tolokodó reklám pedig a márkára vagy a termékre emlékeztet. Általánosságban: minden írás a közlés tartalmára emlékeztet.

4 Alfred Schütz terminusa. Idézi Niedermüller Péter (1994. 100–103.).

2000. 74–79; Oláh 2000. 108.), a puszta fogalom által is jelezve, hogy ezek az emlékeztetők a bejárható életvilág részei. Az idegenek, kívülről érkezők az emléktáblákat a városra jellemző látványosságként, a város heterogenitásához tartozóként ismerik meg.⁵ Mind a kolozsváriak, mind az idegenek számára a múltat teszik állandóan jelenvalóvá, a jelentésszerű múlt válik a referenciális alapokkal rendelkezők számára hozzáférhetővé. Hiszen az utcán vannak, a köztereken. De vajon a fizikai dimenzióba beépülő nagy értékek, a (spirituális) történelem nem profanizálódik-e a napi használat során? Az emlékművek ugyan az ünnepnapok számára voltak állítva, létrehozva, de mivelhogy a hétköznapiak során, nap mint nap elhaladunk mellette, ezáltal nem banalizálódik-e a tartalmuk?

2. Emléktáblák szimbolikus dimenzióban

Az emléktábláknak a fizikai terekben való létezése mellett van egy másik vetülete is, amelyet vizsgálni lehet. Ez pedig a szimbolikus meghatározója, jellemzője az emléktábla-állításnak. A szimbolikus tartalomnak a fizikai dimenzióban való emlékéllítés paradoxona, az ezáltal, hétköznapiakban való elhasználódás, profanizálódás dilemmája itt oldható fel. Az emléktáblák ugyanis az ünnepnapoknak vannak állítva. A hétköznapiakban léteznek ugyan, de amikor az emléktáblákat „használják”, akkor az már nem egy hétköznapi, hanem egy rituális viselkedés. Miközben abban a térben találhatóak, ahol a profán viselkedésünket folytatjuk, ezek a táblák valójában ünnepek, az ünnepnapok számára léteznek. Másként és máskor használnának tehát az emléktáblák.

Az emlékezés folyamatot magát szükséges ehhez megvizsgálni. Azt, hogy az adott társadalom hogyan éli be a teret és hogyan éli meg az időt, a múltat. Mi a szerepük az emléktábláknak, az emlékezésnek? Az emlékéllítés általános szimbolikus sajátossága az, hogy rendet próbál teremteni a térben és időben. Az emlékezés rendet és struktúrát visz az életbe (Barna 2002. 152.). Az azonosíthatatlan eseményektől, így a rendezetlenségtől való félelem a társadalmak alapvető sajátossága (Foucault é. n. 64.). A idő strukturalása, a múltból való tudás rendezése készíti az egyéneket, a társadalmat a semleges események (és a hozzá kötődő/köthető terek) fontossággal való felruházására. Az eseményeket, így a világot értelmezni kell, „meg kell nevezni”, identitást kell adni az anonim tényeknek. A káosztól való félelem

⁵ Egy város heterogenitását éppen az adja, hogy az újdonság, a meglepetés erejével, kiugró jellegzetességként tud hatni a belső sokféleség (Hannerz é. n. 7–8.).

mellett az otthonosságérzet is arra készíti a társadalmat, hogy a semleges teret a neki tetsző reprezentációkkal rendezze be. Barna Gábor az otthonteremtés szükségszerűségét is kiemeli: „amely népeesség nem rendelkezik a különben neutrális tér ilyen »kisajátításával«, az nem érezheti otthon magát az adott tájban” (2000. 159.).

Az emléktáblák tehát a múlt eseményeit reprezentálják. De milyenek ezek az események? Csak a jelentőségteli múltra emlékeznek. Ami a múltból a jelen meghatározza, az válik fontossá. Mivelhogy a jelen számára fontos, a jelen alakítja a múltat. „A tovahaladó jelennel változó vonatkozási keretek felől szakadatlanul folyik a múlt újjászervezése.” (Assmann 42.) Ezért változik, változhat a megjelenített, rekonstruált múlt.

A megemlékezés, emlékéllítés által a múlt történései folyamatosan látthatóvá, megélhetővé, belakhatóvá válnak a csoportok számára. A szemlélővel tényszerűsítik, hogy itt ebben, az általa is megélt, beleélt világban történtek meg ezek a fontos események. A jelen személyes ügyévé válik ezáltal a múlt. A múlt megjelenítése így nem végleges, lezárt, hanem mindenkori folyamat.

2.1. Diakrón folyamatok

Minden társadalmi-politikai rendszer vagy változás próbál megkapaszkodni az adott térben. Erre felhasználja a fizikai terek mozgatásának lehetőségeit, megpróbálja beépíteni magát a társadalom fizikai terébe. Keresi a saját legitimizációjának múltbeli forrásait, amelyeket megpróbál kivetíteni, ráépíteni a fizikai térre. Az újabb rendszerek számára azonban az előző rendszer által megjelenített múlt értéktelenné, nemkívánatossá válik. A múlt lecserélésének, megváltoztatásának a fizikai világban is nyomai lesznek. Azaz az új rendszer újrendezi, átépíti a teret. Ennek érdekében a korábban fontosnak tartott, de most nem aktuális történelmi reprezentációkat igyekeznek megszüntetni, láthatatlanná tenni.⁶ Ezekkel szemben az új rendszer merőben más, a maga számára fontos interpretációkat jelenít meg. Az újabb változás tehát egy más, új történelmet hoz be a jelenbe.⁷ Ezzel a korábbi is igyekeznek felszámolni.

Nemcsak az emlékezet térbeliesítése, hanem a tér időbeliesítése is zajlik az emlékéllítés során. Az emlékezés helyei a jelenben létező terek. Ez a jelen

6 Azt is mondhatnánk, hogy amennyit tart egy emléktábla, annyit tart az őt létrehozó szimbolikus hatalom.

7 Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy az interpretációk létrehozását (politikai) ideológiák is irányítják. Nem célok ezen ideológiák vizsgálata, csupán a változások leírása és értelmezése.

világa, a most élők világa. A mementók közvetítenek a történelem és a személyes világ között. Ebbe a világba hozzák be az emléktáblák a dicső múlt, a megtörtént eszmék, a már nem létezők, a nagy halottak történelmét. Ezek az emléktáblák ennek a jelenben lévő térnek az idődimenziói: történetiséget visznek az állandóan jelenlévőbe. A mementó nemcsak térbeli, hanem időbeli dimenzióvá is kezd válni. Itt szükséges megvizsgálni, hogy miként lesz a térnek ideje, hogyan akumulálja a tér az időt. A tér időbeli dimenzióba való áthajlását vizsgálva az írás természetéből kell kiindulnunk.

Az írás rögzíti, kimerevíti, következőképp megőrzi az eseményeket. Az, ami írva van, azt már nem lehet elfelejteni, az írás lehetetlenné teszi a felejtést, mert dokumentálja a tényeket. Tóth István György megállapítja, hogy az írásbeliség széles körű elterjedésével átalakul az idő és tér képzelete. Az idő „kiegyenesedik”, az oralitás ciklikusságra való hajlamosságát, a bizonytalan körvonalú időfogalmat az írásbeliséghez kapcsolódó, számszerűen mért és behatárolt idő váltja fel (Tóth 1996. 104.).⁸ Az írással az időnek csak egy dimenziója lehet, a linearitás.⁹ Az emlékeztető szövegek a tér idejét, történetét mesélik el. Arról szólnak, hogy itt vittek véghez nagy dolgokat, itt laktak híres személyiségek. Tudtunkra adják, hogy ugyanabban a térben élünk, amely Mátyás király szülőhelye volt, ahol Bocskai István fejedelem is járt, ahol az Apafiak éltek. De évszázadokkal később. Ezekre a nagy időbeli távolságokra döbrent rá az írás, az emléktábla.

A múlt iránti érdeklődés a kolozsvári közélet állandó meghatározójának tűnik. Az első emléktábla 1450-ből való.¹⁰ Az emléktábla általi emlékezés szokása végigkísérte a következő századokat is, egészen a jelenig.¹¹ Az emlék-

8 Az írásbeliség kialakulásával párhuzamosan átalakult az emberek gondolkodásmódja, mentalitása is: „csökkent a szóban átörökített tudásnak, az öregek emlékezetének tekintélye, és megnövekedett az írásban megörökített dolgoké”. Az így tárolt tudás presztízst is növelte ellenőrizhetőségük (Tóth 1996. 7.).

9 Jan Assmann a *rituális koherencia*, a kulturális értelem „ismétléskényszerének” *textuális koherenciával* való felváltásaként értelmezi a társadalmak emlékezetének ezt az írás nyomán megjelenő természetét (1999. 88–89.).

10 Ez egy latin nyelvű építési emléktábla, amely a Szent Mihály-plébánia épületének emeletre vivő lépcsőfordulója után, az ablak alatt található. A tábla magyar nyelvű fordítását Jakab Elek közli: „Ezt az épületet építette Szent Mihály főangyal tiszteletére/ tisztelendő Slevnig Gergely, a törvénytudomány és a szabad/ művészetek koszorúsa, ez időben a város [Kolozsvár] plébánosa,/ különösen előrelátó Veres Tamás és Slevnig György városi bíró/ urak, az ő nagyatyja és szülői és más jó emberek javaiból,/ akiknek jutalma el van téve az egekben ML' (=1050, azaz 1450).” (Jakab 1870. 441.)

11 A gyűjtéséből hiányzó, ma már nem létező vagy latinul írott emléktáblák szövegeit a *Kőbe írt Kolozsvár. Emléktáblák, feliratok, címerek*, Lőwy Dániel, Demeter V. János és Asztalos Lajos által írott munkából idézem.

tábla-állítás folyamatában azonban a történelmi változások nyomán elkülöníthetünk korszakokat. Ezen korszakok, rétegek szétválasztásához a hatalomváltásokat tekintem cezúraként, ezek azok, amelyek a leginkább látható változásokat hozzák magukkal. _

Az 1918 előtt állított és megmaradt vagy ismert emléktáblák jó része a megjelölt épületek létrejöttének körülményeiről tanúskodik. Megörökítik a házak, paloták, templomok, templom- és vártornyok, plébániák, kórházak, árvaházak, iskolák, nevelőintézetek stb. építésének, újjáépítésének, restaurálásának idejét, folyamatát, megemlékeznek az építészekről, hálával és köszönettel említik az építés költségeit fedezőket, az esetleges adományozók neveit. Néhány esetben a ház megvételéről, vagy (nemes, „istenes”) végrendekezés szerinti létrehozásáról szólnak. De minden esetben az érintett személyek nevét igyekeznek a köztudat és az örökkévalóság számára ismertté tenni.

Emléktábla került egy-egy épületre akkor is, ha abban neves személyiség született vagy huzamosabb ideig ott lakott: király (Hunyadi Mátyás), fejedelem (Bocskai István), híresség (a „magyar Euklides” Bolyai János és Kőváry László tudósok, Erdélyi Indali Péter „kiváló neveléstudományi író”, Indali Gyula „lánglelkű költő”, Bulbuk Emanuel iskolaépítő kereskedő stb.). Több épületet megjelölt az „utókor kegyelete”, ha abban megszállt, néhány napig tartózkodott, vagy látogatásával a ház urát megtisztelte egy-egy nevesebb személyiség. Így emlékezik néhány tábla II. József német-római császár és magyar király 1773-as erdélyi (és kolozsvári) látogatásáról „midőn e kolozsvári/ egyháznak altorjai Benkő Mihály kanonok volt/ a plébánosa” (Lőwy – Demeter – Asztalos 1996. 29.), I. Ferenc császár és Karolina Auguszta császárné 1817. évi „e városba történt megérkezéséről”. I. Ferenc József is néhány napig lakott a Bánffy-palotában, 1887-ben, „MELY IDŐBEN ENNEK TULAJDONOSA/ LOSONCZI BÁRÓ BÁNFFY GYÖRGY FOGADTA” (Lőwy – Demeter – Asztalos 145.). Emléktábla van kolozsváron Petőfi Sándor és neje vendégeskedéséről; a helyszínen emlékszöveg őrzi Deák Ferenc és Vörösmarty Mihály 1845-ös, „a fáklyás menetben tisztelgő ifjúsághoz” intézett szónoklatának eseményét vagy Bem József, 1848-as tábornok „győzedelmes bevonulásának” és megszállásának történetét.

Rákóczi György 1660-as megsebesülésének helyét is emlékké formálták a szászfenesi úton: „ITT/ SEBESÜLT MEG/ II-ik/ RÁKÓCZY GYÖRGY/ 1660-BAN MÁJUS HÓ 20-ÁN/ A TÖRÖKÖK ELLEN/ VIVOTT CSATÁBAN” (Lőwy – Demeter – Asztalos 157.). Ugyanígy fennmaradt az emléke az 1820-ban (még) tevékenykedő Kassai Mihály tömlőctartónak, aki verses formában

emlékezik meg magáról és a foglyokról: „ÉN KASSAI MIHÁLY 1820-ba/ TÖMLÖTZ TARTO LETTEM, EBBEN A' FOGHÁZBA:/ TI! SZERENTSÉMLENEK, KIK ITTEN SZENVEDTEK/ A' BAL SZERENTSÉNEK, PÉLDÁI LETTETEK;/ HA SORSOTOK FORDULT, OLYKOR BU BÁNATRA/ VOLTAM NÉKTEK MÉG IS, VIGASZTALÁSTOKRA/ MIDÖN 1821be IRTAK, E' TÖMLÖTZ S KÓFALAK AKKOR/ MEG UJULTAK” (Lówy – Demeter – Asztalos 138.). Az 1830-as „rémítő” tűzvészről is mára már csak egy emléktábla tudósít a publikus térben: „EZ A KÖ. TÉTE(-)/ TET(t) 1839 OKT[...]/ AZ. 1830 ESZT(endő). BEN./ MÁS(us). 1. NAPJÁRA VI(r-)/ RADÓLAG. ÉJFÉL UTÁN/ 1 ÓR(a)K(or). TÁMA(d)T. RÉMÍTŐ. TŰZ/ ÁLTAL 14 HÁZAK ELÉG(-)/ TE EMLÉKÉÜL MELLYEK/ KÖZT. E HÁZ(a)T. LEGTÖB(b)/ ROMLÁS. ÉRTE.” (Lówy – Demeter – Asztalos 155.). A kolozsvári színháztársaság megkezdésére, „AZ ERDÉLYI MAGYAR NEMES/ SZÍNHÁZTÁRSASÁG/ NYELVÜNK DÍCSŐSÉGÉRE ÉS A NEMZETI/ TISZTA ÉRZÉS GYARAPÍTÁSÁRA” történő fáradozásainak korai, 1792-es próbálkozásairól is emléktábla beszél. Csanádi Pál tevékenységéről is így tudunk. Latin nyelvű emléktáblája a ferences klostrom udvarának falán kapott helyet: „Az elődök emlékezte sértetlen./ Kolozsvári Csanádi Pál,/ a bölcelet és orvostudomány doktora és az/ 1608. évtől az 1620. évig/ a haza iskolájának dicséretes igazgatója/ elsőnek honosította meg az iskolákban/ a gyakori vita és az előadások/ emlékezetben tartásának szokását./ Ezt a huzamosan kopár udvart/ saját kezével ültetett és elhelyezett/ fákkal díszítette és minden utódnak/ alkalmassá tette.” (Lówy – Demeter – Asztalos 42–43.).

Dávid Ferenc hitújító tevékenységének emlékét is megőrizték az utókor-nak azzal a kővel együtt, amelyiken állva a monda szerint egy alkalommal eredményesen térített: „DÁVID FERENCZ/ A HAGYOMÁNY SZERINT EZEN A KÖVÖN TARTOTTA/ A TORDA UTCZA SZEGLETÉN 1568ban,/ MIDÖN A GYULAFEHÉRVÁRI/ EGYH[ÁZI] GYŰLÉSRŐL HAZAÉRKEZETT,/ AZT A BESZÉDET, MELYRE/ AZ ÉGÉSZ KOLOZSVÁR ÁTTÉRT/ AZ UNITÁRIUS VALLÁSRA. 1884” (Lówy – Demeter – Asztalos 136.). Történelmi eseményeket merevítettek ki a jelennek a különböző szabadságharcok és az abban elesettek emlékére állított emléktáblák. Az 1848–1849-es honvéd (magyar) szabadságharcosok közül a „bitófán vértanúhalált szenvedett” Tamás András alezredes és Sándor László őrnagyról emlékeztek meg név szerint (Lówy – Demeter – Asztalos 185–187.). A „szabadságszeretetétől ösztönzött” Was Albert gróf a „legfényesebb reményekre jogosító 20-ik évében” esett el az 1902-es búr szabadságharcban. Az uniót kimondó erdélyi országgyűlés színhelyét is

emléktáblával jelölték meg. Ezt a táblát Fadrusz János tervezte, 1898-ban helyezték a Redut falára. Szövege: „AZ ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉS/ ITT HATÁROZTA EL AZ/ UNIO/ LÉTESÍTÉSÉT MAGYARORSZÁGGAL/ 1848. MÁJ[us]. 30./ A FÉLÉVSZÁZADOS ÉVFORDULÓRA/ EMELTETTE AZ EMLÉKTÁBLÁT/ AZ EGYETEM IFJÚSÁGA/ 1898. MÁJ[us]. 30.” (Lőwy – Demeter – Asztalos 88.).

Amint látható, ezek az emléktáblák egy hősie, pozitív múltképet forgalmaznak. Kézenfekvő a hasonlat: úgy jelenik meg a mában a múlt, mint az elveszített paradicsom. Szövegszinten ugyan nem fogalmazódik ez meg, de körvonalazni lehet belőlük. Ezek a személyek olyan nagyszerűek voltak, nagy tetteket vittek véghez. Azt sugallják, hogy a nagy események a múltba számúzték magukat. A múlt tett, épített, győzött, az utókor csak emlékezik. Aszimmetrikus ez a viszony: akire emlékeznek, az a hős, akik emlékeznek, azok nem rendelkeznek ezekkel a kvalitásokkal. Nekik szükségük van ezekre a hősökre. Ezek olyan héroszok voltak, amilyenek ma már nincsenek. Ők harcoltak, a jelenkor már nem, de kötelessége, hogy emlékezzen. Mire emlékeznek tehát? Az aranykorra. Minek állítanak emléket? Az időnek. A tér történetét ágyazzák bele az időbe, a tér történetét mondják el az emléktáblák segítségével.

A tér történetében helyet kér az utókor is. A múlt és jelen között közvetítő emléktáblán így mindkét világ rajta van: a holtak és az emlékezők egyaránt. Amint látható volt, „az előretétekintés síkján a *teljesítmény* és a *hírnév* aspektusa, a felejthetlenné válás és a dicsőségszerzés útja-módja a fontos” (Assmann 62.), a jelen számára, a jövőnek az emléktáblák éppen ezt forgalmazzák a múlttól és szereplőiről. Az emlékezés, „a visszatekintés síkján a *kegyelet* szempontja, a mások felejthetlenségéhez való egyéni hozzájárulás útja-módja a döntő (Assmann 62.)” Az emlékéllítés a jelennek szól, de a múltat is megtisztelik vele. Az emlékezésnek tehát van *pro-* és *retrospektív* vetülete: az emléktáblákon a múlt dicsősége, tettei, érdemei mellett a múltnak szóló tisztelet, a kegyelet is helyet kap az emlékező jelen részéről. Ezáltal az emlékező, az emlékéllítő jelen is megörökíti magát. Az 1848–1849-es honvéd szabadságharcosok emléktáblája az emlékezőket is megemlíti: „EMELVE/ CS[ÍK]. SZÉKI HONVÉD EGYLETT ÁLTAL/ TÖBB LELKES KOLOZSVÁRI/ POLGÁROK HOZZÁJÁRULTÁVAL/ 1869.” (Lőwy – Demeter – Asztalos 187.) A Mátyás király szülőházán is az emlékező (1889-es) jelenről szóló sorokkal végződik az emléktábla: „A KEGYELET ÉS TISZTELET HIRDETŐJE/ EZ AZ EMLÉKTÁBLA, MELYET LEGNAGYOBB FIÁNAK/ SZÜLŐHÁZÁRA TÉTETETT A TULAJDONOS/ KOLOZSVÁR SZABAD KIRÁLYI VÁROSA/ MDCCCLXXXVIII.” Deák

Ferenc és Vörösmarty Mihály szónoklatának helyét „AZ ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG KEGYELETE” jelölte meg, a színjátszás megindulásának emléktábláját a „SZÁZÉVES ÜNNEPET RENDEZŐ BIZOTTSÁG/ 1902. NOV. 11-ÉN/ A HÁZ TULAJDONOSA Br HORVÁTH ÖDÖNNÉ,/ GR RHÉDEY JOHANNA NEMES ADOMÁNYÁBÓL” állította, Petőfi Sándor kolozsvári szállásául szolgáló épületét pedig „Megjelölte a helybeli áll[ami]./ felsőbb leányiskola kegyele/ 1897. márc. 15.”

Az emlékező utókor az emléktáblák szövegeibe többnyire még belefoglalta az akkor éppen hatalmon lévő uralkodó (császár, király, fejedelem, ispán, kormányzó, szenátor) nevét is. Mára az ő emléküik miatt is ereklyékké váltak a múlt eme bizonyítékai, ma rájuk is emlékeztetnek az emléktáblák. Egy részüket később éppen emiatt távolítja el a román hatalom.

A kolozsvári emléktáblák különböznek más települések, helyek emléktábláitól, mivelhogy más, az összmagyar történelem szempontjából fontosabb események zajlottak le itt. Ennek következményeként más ennek a térnek a története, tehát más a szellemisége. Ennek a sajátos, kolozsvári szellemiségnek is emléket állítanak, ezt a kolozsvári szellemiséget is reprezentálják, megalkotják az emléktáblák. Császárok, császárnék, királyok arra méltatták Kolozsvárt, hogy ide látogassanak. Olyan varázsa volt ennek a városnak, hogy tudósok, írók, művészek jöttek ide és itt alkották meg nagy műveiket. Ezek a szereplők ittlétük, jelhagyásuk révén a kolozsváriság részévé váltak. Ezek a nyomok, történelmi emlékek a kolozsvári imázs megteremtői és forgalmazói, a kolozsváriság reprezentálói. A kolozsváriság mint szellemiség megteremtődését, a tér individualizálódását követhetjük nyomon.

Erdély 1918-as Romániához való csatolásával új történelmi fejezet következett. Az addig magyar uralom alatt lévő Erdély és Kolozsvár ezután a román történelem részét (is) képezi. Hogyan mutatkozik meg a változás, ez az új történelmi-politikai helyzet az emlékezés során? Számolhatunk-e az emléktábla-állítások nyomán bekövetkező változásokkal?

Az új hatalom az előző rendszerre utaló reprezentációk közül többet láthatatlanná tett. Eltüntette az unió létrejöttéről szóló emléktáblát és helyébe a memorandum-perre emlékeztetőt helyezte (Vö. Löwy – Demeter – Asztalos 90.). Ez már az új, a román múlt hangsúlyos megjelenését jelentette a közössé lett térben. Az 1849-es magyar szabadságharc nyomait is felszámolni igyekezett az új hatalom. Mindez az 1849-es események eltérő megítélése miatt: a magyarok és románok ellenfélként élték meg a szabadságharcot. Ez az az időszak tehát, amikor az emlékállítás etnikus jegyekkel

kezdeett feltöltődni. Ezért az új jelen számára főleg a magyarok által állított és az etnicitás kódjaival értelmezett emléktáblák váltak terhessé.

A II. világháború alatt Észak-Erdély ismét Magyarország része lett. Az új „magyar világ” visszaállított néhány emléktáblát. Eltüntetésüket (terület)-sértésként értelmezte. A szabadságharcban elesettek emlékére állított és később a román hatalom által leromboltatott emlékművet visszaállította, és további két emléktáblával egészítette ki. Az egyik szöveg az emlék újraállításáról szól: „BARBÁR KEZEKTŐL LEDÖNTÖTT EZEN/ EMLÉKET FELKUTATTA ÉS VISSZAÁLLITOTTA/ A 25. ÖNÁLLÓ LÉGVÉDELMI GÉPÁGYU-/ ÜTEG 1941. AUGUSZTUS 10-ÉN.” A másik emléktábla a fogadalom, a múlt iránti kegyelet megerősítése: VÉRTANUSÁGTOK MEGSZENTELT HELYÉN/ EMLÉKETEK E KÖBETŰK ŐRZIK./ DE MAGYAR SZÍVBEN JOBBAN, MINT A SZIKLA/ MEGTARTJUK MAJD VÉGTELEN IDŐKIG.” (Lőwy – Demeter – Asztalos 189.). Az utóbb állított emléktáblákat a második világháború után tüntették el, az emlékmű többi részét a 89-es rendszerváltozás után számolták fel a látható térből (Vö. Lőwy – Demeter – Asztalos 189–190.). Az unió létrehozásáról szóló táblát is visszaállították a két világháború között, amit a későbbi román korszak tüntetett el végleg a fizikai térből. Az Apafiaknak, a „fejedelmi hamvakkak” is emléktáblát állítottak. Ebben a korszakban emlékeztek meg az I. világháborúban elhunytakról a Református Kollégium udvarán. Ennek fizikai emlékét 1980-ban szüntették meg (Vö. Lőwy – Demeter – Asztalos 127–129.).

A II. világháború befejeztével, az 1945 után újra berendezkedő román hatalommal kezdődött meg Kolozsvár fizikai terének hangsúlyosabb átrendezése a román történelem szemszögéből. Az emléktábla-állítások során az új történelemkép is körvonalazható. Megjelent Mihai Viteazul és Baba Novac közös, román nyelvű emléktáblája a Szabók bástyáján, emlékeztetve arra, hogy „az 1601. augusztus 3-i goroszlói csata után itt állt meg csapatával Kolozsvárt 1601. augusztus 11. és 15. között Mihály vajda, megemlékezve a Szabók tornyánál Baba Novac tábornokról.” Később felkerült a Fellegvár egyik épületére Stephan Ludwig Roth kivégzésének emléke, akit a román nyelvű szöveg szerint „az ellenforradalmi magyar nemesség parancsára 1849. május 11-én ezen a helyen végeztek ki”. Ekkor emlékeztek meg első ízben a II. világháborúban meghurcolt, deportált zsidókról a kolozsvári zsinagógák falain. Héber és román nyelven állították „örök emlékül a kedveseknek és drágáknak, a szenteknek és tisztáknak, akiket megaláztak, porba tapostak, megöltek vagy elégettek. Örök emlékül azoknak, akik vízben, tűzben, légben, fagyban, robotban, lázban, viadalban és rohamban

mártír- és hősi halált szenvedtek népükért és az emberiségért. Örök emlékül azoknak, akiknek sehol sincsen sírjuk...”. A hitközség újjászervezésének szintén emléktáblát emeltek.

Ez, az 1989-ig tartó korszak az, amelyben tömegesen jelennek meg a személyiségek emlékének állított mementók. Ezek nagyrészt a román példaképek életútját forgalmazzák, de található köztük magyar is. A „nagy matemaikus és haladó gondolkodó” Bolyai János emlékére újabb, kétnyelvű (román és magyar) emléktáblát lepleznek le, eltávolítják a vakolatot Reményik Sándor korábban felhelyezett emléktáblájáról, megemlékeznek Veronica Micle egyházi esküvőjéről, Aurel Isac „memorandista harcost”, Gaál Gábor marxista szerkesztőt, Fadrusz János szobrászt, Ioan Piurariu Molnar szemorvost, Herepei János muzeológus-kutatót, Emil G. Racoviță sarkutazót, Aurel Moga orvostudományi professzort, a „felejthetetlen alkotásokat nyújtó” Constantin Ujeicu basszus énekest, Dominic Stancat mint költő-prózaíró, Lucian Blaga filozófust és író, Iuliu Hațieganu kórházi szakorvost és az egyetemi sportmozgalom kezdeményezőjét, Augustin Bena és Gheorghe Dima zeneszerzőket és egyéb helyinek tartott vagy lokálisan kisajátított hírességeket igyekeztek bevinni a köztudatba.¹²

A II. világháború után fokozatosan megerősödő szocialista-kommunista államrendszer is igyekezett önnön létét legitimizálni. Ehhez olyan múltbeli vagy konstruált emlékeket hozott felszínre, amelyek a rendszer genealógiáját voltak hivatva biztosítani. Ebbéli igyekezetében visszament egészen 1920-ig, a munkásmozgalmakig és emléktáblát állított a munkások szakszervezetének akkori székházaira. Az emléktáblák fordításai: „Ebben az épületben/ volt 1920 és 1921 között/ a kolozsvári munkások/ szakszervezetének székháza.”; „Ebben az épületben volt 1921 és 1924/ között a Román Kommunista Párt/ helyi szervezetének székháza./ Ugyanitt volt 1923 és 1929 között/ az egyesült szakszervezetek helyi székháza” (Lówy – Demeter – Asztalos 151. és 227.). A kommunista értekezletek és „a munkáosztály ügyének két megfélemlíthetetlen harcosának”, Ilie Pintiliének és Breiner Bélának emlékét ébren tartani is emléktáblát emeltek (Lówy – Demeter – Asztalos 218–219.). A „Szovjetunió barátai” Társaság székhelyét is megjelölték, mint olyan helyet, ahol „ez a Román Kommunista Párt vezetése alatt/ álló tömegszervezet tevékenyen küzdött/ a Szovjetunióval való baráti kapcsolatokért” (Lówy – Demeter – Asztalos 229.). Gheorghe Gheorghiu-Dej vezetésével ülésezett 1932-ben a „vasúti munkások akció-

12 Külön vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy mitől érzi magáénak a város a személyiségeket, akikről megemlékeznek. Jó részük nem ebben a városban született.

bizottsága”. Az „ELVTÁRS ELSZÁNT/ HARCRA HIVTA FEL A MUNKÁSSÁGOT A KE-/ GYETLEN KAPITALISTA KIZSÁKMÁNYO-/ LÁS MEGDÖNTÉSÉRE A SZOVJETUNIÓ/ FORRADALMI VÉDELMÉRE.” (Lówy – Demeter – Asztalos 219.) A Józsa Béla házára felhelyezett magyar és román nyelvű tábla arra emlékeztet, hogy ez az „antifasiszta harcos” a munkásosztály érdekeiért adta életét: „A HÓRTHY (!) RENDSZER BÉRENCEI/ GALÁD MÓDON/ MEGGYILKOLTÁK”, a halálának színhelyét, a kórházat is ugyanígy megjelölték (Lówy – Demeter – Asztalos 221–223.). Itt kell megemlíteni az Emil Isacról szóló megemlékezést is, amely sajátos, politikai ideológia által kisajátító stílusban íródott: a költő írásaival harcolt, „KOLOZSVÁRRÓL, A NEMZETI SÉRELMEK ÉS TORZSALKODÁSOK/ TÚZFÉSZKÉBŐL, AZ ELNYOMÓK ÁLTAL EMELT SOVINISZTA KORLÁTOKAT/ ÁTTÖRVE FOGOTT BARÁTI KEZET MAGYAR ÍRÓTÁRSAIVAL, ADY ENDRÉVEL,/ KOSZTOLÁNYI DEZSŐVEL, BABITS MIHÁLLYAL, KÓS KÁROLLYAL ÉS MÁSOKKAL, S/ VELÜK EGYÜTT HARCOLT A BÉKÉÉRT ÉS A NÉPEK TESTVÉRI ÖSSZEFOGÁ-/ SÁÉRT, HARCOS PÉLDAADÁSÁVAL ELŐHÍRNÖKE VOLT ANNAK A BARÁTSÁGNAK/ ÉS TESTVÉRISÉGNEK, AMELY MA SZÉTBONTHATATLAN EGYSÉGBE FORASZTOT-/ TA ÖSSZE HAZÁNK ÖSSZES DOLGOZÓIT.” Ez a politikai ideológia felhasználta a művészetet és irodalmat is önnön legitimizációjának érdekében. Azt sugallták, hogy ezek a személyiségek is ezt a politikai álláspontot képviselték.

A társadalmi-politikai berendezkedés mellett a román hatalomnak a magyar történelem reprezentációinak eltüntetésére, megszüntetésére is gondja volt. A „magyar világ” korábban megkonstruált emlékei számára is problémát jelentettek. Ezért igyekezett ennek a fizikai nyomait minimalizálni. Ekkor vettek le több – többnyire az adott épületek építéséről szóló – emléktáblát, amelyeken magyar uralkodók és előljárók nevei (Báthory Kristóf erdélyi vajda és a székelyek ispánja, Rákóczi György erdélyi fejedelem, I. Ferenc József császár és király stb.) szerepeltek. A Monarchiát felváltó, azzal szembehelyezkedő, a munkásosztályra épülő államrendszer számára kompromittáló volt a felsőbb osztály jelenléte a kollektív emlékezetben. Az új történelemképben a királyság intézményének negatív szerep jutott. Az I. világháború kolozsvári magyar áldozatai is hivatalosan felejtésre ítéltettek, eltüntették emléktábláikat. Felszámolták a nyilvánosságból Erdélyi Indali Gyula, Indali Péter emlékművét és Rákóczi György szászfenei úton lévő emléktábláját az emlékoszloppal együtt. Az 1989 után tömegével jelentkező párhuzamos emlékállítási eljárás korai nyomát is látni lehet: a Báthory István középiskolában – volt Kegyesrendi Gimnázium – „számos

román diák tanult”, illetve szerkesztettek irodalmi lapokat. Az itt tanuló román értelmiségiek neveit rögzítették, ezáltal a román művelődés számára (is) kisajátítva az iskolát.

Az 1989-es rendszerváltozás egy újabb és mindeddig utolsó cezúra az emléktáblák esetében is. Országos szinten a megdőntött önkényuralmi, kommunista rendszer helyébe a forradalom után egy demokratikus államrendszer lépett, illetve próbál gyökeret verni. Kolozsvári, helyi szinten is változás következett be, amelynek folyamata az emléktábla-állításban is lemérhető.

A továbbiakban az 1989-cel bekövetkező változások nyomán alakuló múltkonstruálási tendenciákat szeretném bővebben vizsgálni. Mit tett az addig megjelenített múltból láthatatlanná az új rendszer? Mit fogadott el és tartott meg, illetve milyen múltat hozott felszínre?

Mint a korábbi társadalmi-politikai változások során megszokottá vált, az új rendszer számára az előbbi történelmi reprezentációk nem nyújtottak sem a legitimizáció, sem az otthonosság érzetét. Ezért az elértéktelenedett, hitelét veszített múlttól az új rendszer szabadulni igyekezett. Eltűntek egyes régi táblák. Jó részük főként politikai jellegű mementó volt, amelyek most nemcsak hogy aktualitásukat veszítették, hanem egyenesen kompromittálódva, ezért irtandóvá, egy tévesen értelmezett múlt terhes emlékeivé váltak. Ezért tüntették el a kommunizmus által létrehozott, a szocializmus számára fontos, fent tárgyalt emléktáblákat. Ezekkel együtt eltűntek egyes korábban követendő példaképeknek tartott személyiségek mementói, amennyiben ezek az előző és most nemkívánt ideológiát képviselő egyéneknek voltak állítva: Ilie Pintilie, Breiner Béla, Józsa Béla, Emil Isac száműzetnek a hivatalos emlékezetből.

Az élet szakrális területét, az egyházat is befolyásolták a rendszerváltozások, ez alapján több-kevesebb autonómiát, szabadságot vagy megtűrtséget élvezett. A szocialista-kommunista ideológia azonban ateista volt. Így itt nem volt jelen, a vallási életet nem használta fel a politika, másrészt maga az egyház igyekezett távol tartani magát a számára hátrányos politikai ideológiától. A templomépítésről, restaurálásról, építőkről szóló emléktáblák nagy többsége a templomok belsejében, a szakrális építményekben volt elhelyezve, nem az utca társadalmi terében. Az egyházi, vallásos előjelű emléktáblák így kivétel nélkül megmaradhattak, már csak azért is, mert egyrésztük latin nyelven íródott. Csanádi Pál rektor, a templomépítő Bíró Károly károlyfegyvári kanonok, Nagy Károly teológiai tanár és püspök stb. emléke ma is létezik. A kommunista rezsim alatt az egyházi szféra mementói még gyarapodtak is. Ide sorolhatók a Farkas utcai templom építéséről,

történetéről és a benne prédikálók névsoráról szóló, Keöpeczi Sebestyén József által készített emléktáblák, az evangélikus templomban pedig a templom építésésének, a reformáció 450. évi jubileumának és Argay György püspök emlékének elhelyezettek. Az unitárius templomban az egyház alapításának 400. évfordulójáról, a főtéri katolikus templomban a restauráló Baráth Béla kanonokról emékeztek meg.

Az 1989-es forradalmat követő új rendszerben jelentősen megugrott az emléktábla-állítások száma. A múlt iránti érdeklődés az utóbbi évtizedben egyre intenzívebbé vált. Több mint 60 emléktáblát avattak, ezeknek jó része politikai, kisebb hányada emlékezetmegőrző jellegű.¹³ Az utóbbiak között van néhány, magyar személyiségnek állított tábla: Bajor Andor írónak az Erdélyi Könyv Egylet, Reményik Sándor és Bartalis János költőknek az evangélikus egyház állított emléket. Újabb román személyiségek jelentek meg. Egy részük az előző rendszerben ellenzéki volt és most, az újabb rendszer legitimizációjában fontos szerepet tölt be. Ilyen a kommunista börtönök megjáró Iuliu Moldovan orvos és az utóbbi években a Iuliu Maniu kultusza. A jobboldali pártvezér, „a nagy egyesülés utáni, Erdélyt egységesítő ideiglenes román szervezet elnöke”, az új politikai rendszer és helyi nacionalista vezetőség számára a román demokrata őstípusát reprezentálja. A felbukkant személyiségek más része „méltatlanul elfeledett”, nemrég elhunyt vagy újraértékelt. Sigismund Toduța zeneszerző, Aurel Gurghianu költő, Radu Stanca költő és színműíró, Alexandru Căprariu költő, Ion. D. Sîrbu író, Ion V. Boeriu tudományos kutató, David Prodan történész, Raluca Ripan akadémikus, Dumitru Popovici és Ioana Em. Petrescu irodalomtörténészek emléke kapott teret. Más, értékesebb táblákat állítottak Alexandru Lapedatu történész, Grigore Silași nyelvészprofesszor, Ion Agârbiceanu irodalomtörténész és kritikus, az orvos Dominic Stanca emlékének. Ez azt bizonyítja, hogy az új rendszer számára is fontos a személyük.

Felerősödött a politikai jellegű emlékezés. Az 1989-es rendszerváltás eseményeit, az áldozatok neveit városszerte (román nyelvű) emléktáblák őrzik: „Azok emlékére, akik feláldozták magukat a szabadságért és a demokráciáért 1989. december 21–22-én.”; „Örök tisztelet hőseinknek”. Újabb történelmi-politikai események bukkantak fel, mások pedig megerősítést nyertek az új rendszer szemszögéből. Ezek mementóit nemcsak hogy a román elit állította, de hangsúlyosan a román történelemről szólnak. Az 1944-ben deportált zsidóknak újabb emléktáblákat állítottak magyarelles szöveggel, „ideiglenes, megszálló magyar fasiszta hatásá-

13 Ehhez a felosztáshoz lásd bővebben Bodó 2000. 15–16.

gokat” emlegetve. Lecserélték a Baba Novac emléktábláját, az újabb „a magyarok által szörnyű kínok között kivégzett” kapitányról beszél. A George Barițiu és Nicolae Bălcescu emlékének szentelt eddigi utolsó román és angol nyelvű emléktábla megkérdőjelezett állításai a magyarok számára hátrányosan mutatják be az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot: a román nemzeti egység és szabadság „szent eszméinek kinyilvánítása a magyar nemesek által vezetett véres megtorláshoz” vezetett, amelynek során meggyilkoltak 40 000 románt, felégették és leromboltak 230 falut. Az újonnan behozott történelemben helyet kapott a (magyar) nemesek által meggyilkolt román Octavian Petrovici diák, aki 1918-ban az Erdélyi Román Nemzeti Tanács székhelyét védte. A Fellegvár új keresztjén elhelyezett táblák (csupán) a meghurcolt és meggyilkolt románokról szólnak. Előtérbe lépett és a magyar történelmet hátrányosan mutatja fel a Memorandum-per története. A Redut falára (ismét) felkerült a román nyelvű emléktábla Ioan Rațiu-tól származó idézettel: „Ebben az épületben zajlott le 1894 májusában a Memorandum-per. »Egy nép léte nem vita tárgya, az önmagát jelenti ki.«” Ugyanerre az eseményre emlékeztet a memorandisták központi emlékműve, a harangláb, amely Kolozsvár hivatalosan forgalmazott szimbóluma lett. Az áldozatok mindegyikéről utcákat neveztek el az elmúlt néhány évben.

Az 1918. december 1-ei, Erdélyt Romániával való nagy egyesítés előkészítése, lefolyása, történelme is kihangsúlyozódik. A magyarok számára ennek emléke a anyaországtól való elszakadást jelenti. Megjelölték a helyet, ahol az Erdélyi Román Nemzeti Tanács működött Amos Fráncu és Emil Hațieganu vezetésével, „akik a román nemzet politikai kinyilvánításáért és az 1918. december 1-ei nagy egyesülésért harcoltak”. Az egyesülés előkészítőiről is megemlékeztek: Alexandru I. Lăpădatu¹⁴ politikusnak, „Románia egységesítése fáradhatatlan harcosának” szobrot és emléktáblát emeltek, utcát neveztek el róla; Ioan Lupăș történész, mint „a nagy egyesülés szorgalmazója, a Felső-Dácia Egyetem tanára, a Nemzeti Történelmi Intézet alapítója és igazgatója, a román műveltség jelentős személyisége” lett felmutatva a jelen- és utókor számára. (Egyébként ilyen nevű egyetem nem létezett.) A volt New York Szálló oldalára helyezett emléktábla szerint 1921-ben „itt készítették elő a jól ismert Gândirea folyóirat megjelenését, amely a nagy egyesítés eszméinek gyümölcse”. A polgármesteri hivatalra került emléktábla óshonos román területként említi ezt az elcsatolt országrészt, mint amelyért megharcolt és a amelyet felszabadított a román had-

14 Azonos a 149 oldalon emlegetett Alexandru Lapedatuval, a feliratokon is eltérő a névhasználat.

sereg: „1944. október 11. – 1994. október 11. Fél évszázada szabadította fel a bécsi döntés által rabságba taszított városunkat a román hadsereg. Ez az épület volt az ellenség ellenállásának utolsó jelentős helye, amelyet hadseregünk győzedelmes előnyomulása során foglalt el, amikor Észak-Erdélyt, ezt az ősi román földet, visszahelyezte természetes határai közé. Örök dicsőség a nemzet hőseinek!” A demokrácia és román állam területi egysége védelmében kezdeményeztek megmozdulást 1946-ban a revízió- és kommunizmusellenes diákok is, miután bentlakásukat „fegyveres, bujtogató csoportok támadták meg és dúlták fel” – állítja egy emléktábla.

Ezekre az 1989 után létrehozott mementókra erős etnicizálódás, nacionalista hangvétel jellemző. Az együttélő nemzetiségek felmutatott történelmei ütköznek, a magyar etnikum számára hátrányos szempontúvá, degradálódóvá, kompromittálódóvá válik a múlt. Tehát a román történelmi emlékezet megkonstruálása egyoldalúvá válik, háttérbe szorítja, elnyomja a magyar érvényesülését. Mi ez a jelenség, a román történelem hangsúlyos jelenléte? Hogyan jött létre, hogyan értelmezhető ez az agresszív folyamat? Mi váltotta ki, mi élteti?

2.2. Szinkrón folyamatok

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a jelenben valamilyen (szimbolikus) harc folyik. Több etnikum él ebben a közös térben. A magyar és a román etnikum között folyik a múltért való versengés. A történelmi múltjuk eltérő módon megítélt, így az együttélő két rivális etnikum múltjáról szóló reprezentációi nem fedik egymást. A nyilvános szférában két különböző történelmi emlékezet küzd egymással, „a közös, de mégis különféleképpen megélt múlt két párhuzamos emlékezte” (Mannová 2002. 28.). Kétféle történelmi emlékezet, két ellentétes világ, következésképpen a múlt két erőteljes, egyidejű, de eltérő – sőt ellentétes – értelmezése, más szempontú interpretálása adott. A múlt, a jelenből megítélt események eltérő jellegéből adódik az, hogy a magyarok és a románok másnak állítanak emléket. Interetnikus konfliktusok oka lesz a történelmi emlékezet kialakításáért folyó igyekezet, az életvilágot formálni akaró törekvés. De ebből miért csak egyik szemlélet jut uralomra?

Az emlékek kollektív birtokbavétele nem evolúció eredménye, hanem küzdelem. „Elnyomó rezsimok felbomlása, felbontása során a kollektív és nyilvános emlékezet meg- és újraalkotása élesebb csatákkal jellemezhető, mint demokratikus társadalmakban, jóllehet a múlt a társadalmi jelenségeknek ott sem semleges mezője” – állapítja meg Fejős Zoltán (1996. 132.).

Közép-Európának ebben a térségében a kollektív emlékezetért való harc összekapcsolódik a terület birtoklásának, tulajdonjogának kérdésével. A mára kialakult helyzet elméleti vázolásában segít Michel Foucault diskurzus-elmélete. A szerző diskurzusként értelmezi a társadalmi beszéd-módokat és megállapítja, hogy a történelemben szüntelenül harc folyik érte, „a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani” (Foucault 51.). A diskurzusért és a diskurzus eszközeivel harc folyik. A diskurzusok pedig nem nyitottak mindenki számára, az őket birtokló személyek nem engedik meg mindenkinek a diskurzusokhoz való hozzáférést: „a diskurzus nem minden területre egyformán nyitott, nem mindenhová lehet behatolni; vannak szigorúan tiltott (megkülönböztető és megkülönböztetett) területek” (Foucault 60.). Az emléktábla-állítás nyelvén ez azt jelenti, hogy Kolozsváron a román hatalom az, amely a diskurzusalakítás előjogával él. A megemlékezésekből kiszorulnak és kizáródnak a magyarok, ennek az etnikumnak jelenleg nincs hozzáférési lehetősége a történelmi múltjáról való diskurzusok kezeléséhez. A román elit/hatalom egyedülként veszi birtokba a múltról való beszélést.

Hogyan harcol a román elit, a „diskurzustársaság” (Foucault 61.) saját történelmi interpretációjának a térben való megjelenítéséért? Hogyan zajlik a térkiszajátításért folytatott küzdelme? Mindennek több módozata, eljárása fedezhető fel. Az egyik legszembetűnőbb eljárás, az Európában a XIX. században született és máig ható, az új hagyományok teremtése mentén létrejövő emlékéállítás (vö. Hobsbawm 1987.). A legitim beszélő pozíciójában lévő elit új emlékeket konstruál. Igyekezete arra irányul, hogy az általa fontosnak tartott teret „lehetőleg teljesen lefedje szimbolikusan megjelölt helyekkel” (Bodó 27.), ezeket a román nemzeti térhez kapcsolja. Főként a központot és a központhoz közel eső részeket célozták meg a szimbolikus tér(át)építési szándék jegyében. Ez az óváros része, amely a régi magyar világban épült, és amely így idegen a román etnikum számára. A nacionalista ideológiától fűtött román hatalom igyekezett román emlékeket találni, illetve létrehozni e tér számára. Ide került a memorandisták emlékműve és a hírhedt Nemzeti Gárda megalakításának emléktáblája.

A másik módozat voltaképpen összefügg az elsővel. Ez az az eljárás, amikor a román elit térfoglalási szándékait rátelepíti a magyar etnikum által előzetesen megjelölt térre. Ennek létrejöttét az is motiválja, hogy ezek valamilyen formában a közös múlt színhelyei. A Bolyai János szülőházára a román Steaua folyóirat szerkesztőségének emlékét őrző táblát helyezték fel. Nicolae Bălcescunak a Petőfi Sándor emlékével már megjelölt fogadón avattak román–angol nyelvű emléktáblát. Ugyanakkor a múltért indított

csatában a domináns elit igyekszik degradálni, kompromittálni a másik etnikum szimbolikus tereit. A Mátyás király szülőházára került román–angol szöveg szerint a „román Corvin Mátyást tartják minden idők legnagyobb magyarországi királyának”. A főtéri, 1902-ben felavatott lovas szobrának talapzatára 1992-ben Nicolae Iorga román történésznek, a király állítólagos vereségéről szóló „méltatását” helyezték: „Győzedelmes a harcokban. Legyőzve csupán saját népétől, Moldvabányán, midőn térdre akarta kényszeríteni Moldvát, a legvívhatetlent.” A szobor előtt már egy évtizede tartó ásatás folyik dák-római régészeti leletek után, amely a kontinuitás értelmében a románok elsőbbségét bizonyítaná a térben; a polgármester tervei szerint itt állítanák fel Traianus római oszlopának hasonmását – ezek az eljárások is egy már létező, a magyar etnikum által végzett szimbolikus térfoglalási gyakorlat negligálásaként értelmezhetők. A Báthory István nagy múltú magyar iskolát is hasonló szándék nevében jelölték meg „a nagy román forradalmár és hazafi” Aron Pumnul emlékével, mint aki itt fejezte be középiskolai tanulmányait. Az oktatási intézményen előzetesen létező legrégebbi latin nyelvű emléktábla 1821-ben került fel és az iskola I. Ferenc ausztriai császár és gróf Bánffy György kormányzó ideje alatti újraépítésről szólt. Az RMDSZ, magyar politikai szervezet székházának falán az állítólagos tulajdonos, Ioan Lupuş román egyesüléspárti történész emlékét igyekszik ébren tartani az emlékező román elit. Ezek az egy térbe került, de eltérő etnikus reprezentációk „harcba keverednek” egymással,¹⁵ ezáltal csökkenek azok magyar szimbolikus értékei. Az így elhódított területek román részről való szimbolikus erejét igyekeznek növelni a hozzájuk kapcsolódó, periodikusan ismétlődő beleélési-bejárásai gyakorlatok, az ünnepi megemlékezések, koszorúzások, (emlék)beszéd.

A történelmi diskurzusok birtokosának számító román hatalom és nacionalista helyi vezetőség „a történelmi időt igyekszik visszamenőleg megváltoztatni, a történelmet pedig újraserkeszteni, újraírni, a jelennek a múlt által megkonstruált hatalmi legitimálását elérni” (Barna 2002. 160.). Táblákat állítanak az „első” román intézmények emlékének. Ezeket a megszövegezés szerint az „első” román (kultúr)héroszok hozták létre: 1853-ban „sötét és intoleráns századok után” jött létre az első kolozsvári román iskola, Sextil Puşcariu „híres nyelvész és professzor, a Felső-Dácia Egyetem első rektora” alapította 1919-ben a Román Nyelv Múzeumát, „az ország első román nyelvészeti intézményét”, az első kolozsvári román kórház 1919-es alapítása is Dominic Stanca nevéhez fűződik. Iulian Pop volt a város első

polgármestere, Grigore Silași a kolozsvári egyetem első román nyelv- és irodalom professzora; Nicolae Drăganu pedig „a Bölcsészkar dékánja, az Alma Mater Napocensis rektora és Kolozsvár polgármestere” is volt – emléktáblák hívják fel ezekre a figyelmet. Ezek az újabb, román személyiségeknek állított emlékmegőrző szövegek átpolitizálódnak, erős etnikus színezettel töltődnek fel. A hatalom számára a román személyiségek emléke valójában csak ürügy a történelmi beszédmódhoz.¹⁶ A magyar etnikum ezért minden – román részről érkező – emlékállítást az etnicizálódás kódjaival értelmez.

A magyar etnikumnak a szimbolikus térből, az emékezetből való kiszorítását szolgálják a magyar múlt jegyeinek eltüntetései a nyilvánosságból. A hatalmon levő elit többet is felszámolt a magyar etnikum számára fontos reprezentációkból. Ez a szándéka mindmáig folyamatosnak mondható.

3. Emléktáblák és identitás – mentális dimenzió

Az emléktáblák állításával nem ér véget a szimbolikus harc. A terület kisajátítása mellett másra is felhasználják a történelmi emlékezetet. Pontosabban: az identitásért is harc folyik. Az emlékezet megalkotása és gyakorlata (az ünnepek) az identitás kialakításását, változtatását, megtartását is céljának tekinti. Mentális síkon a lokális (ön)tudat megerősítése, felébresztése, megteremtése is cél.¹⁷

Milyen múltból való tudást hoz létre az irányított emlékezés? Az évtizedekig folyó történelem- és térszervezésnek milyen mentális eredményével számolhatunk? Milyen lett ez az agyonkeresztelt világ, a szimbolikusan átstrukturált Kolozsvár? Milyen tér és történelem lesz a meghatározó az etnikumok számára?

Különböző nemzetiségűek laknak ebben a térben. Így a látható (és láttatott) múlt a szimbolikus identitás része lesz. Akkor válik érdekessé számunkra ennek a kollektív tudatnak a működése, amikor a fizikai térből eltűnik a tábla, eltüntetik ezt a történelmi reprezentációt, de a spontán emlékezetben megmarad. A kolozsvári magyar lakosság tudja, hogy az Unió (Memorandum) utca 21. szám alatt szavazták meg az unió létrehozását Erdély és Magyarország között, hogy ebben az épületben Johannes Brahms,

16 Az emléktáblák retorikája megérdemelve egy alaposabb vizsgálódást. Az utóbbi évtizedben felavatott emléktáblákon a román történelem mint egy aranykor felé közeledő, a jelen minőségi csúcspontjára jutó entitás jelenik meg, amely a (magyar) „sötét és intolleráns” múltban is értékeket teremteni igyekezett és alkotni tudott.

17 A lokális öntudat kialakítása mellett országos szinten a Trianon utáni Románia célja az egységes (román) nemzetépítés is.

Joachim József és Liszt Ferenc muzsikált egykoron, hogy Liszt egy ehhez közeli épületben szállt meg az emlékezetes esemény alatt. Azt is tudni vélük, hogy II. Rákóczi György itt sebesült meg Kolozsvár határában, hogy Tamás András honvéd ezredes itt halt vértanúhalált, hogy I. Ferenc József császár megszállt a Bánffy-palotában, bár a valóságban már nem utal rá semmi. Az érintett helyeken már rég nincsenek erről tanúskodó emléktáblák. A táblák által megjelenített múlt, képviselt tartalom a táblák fizikai felszámolása, a térből való eltüntetése után a tudatban még tovább él.

Hogyan is *van* ez? Azaz: hogyan *nincs*? Emlékeznek arra, ami nem létezik. Benne van még a tudatban, de nincs már meg a valóságban. Eltűnik a valóságból, de továbbél a kollektív tudatban. Az új jelen, az új valóság pedig nem törli el, nem rontja ennek az emlékezetnek a hitelét és létjogosultságát: ezt a tovább élő ismeretet, emléket nem befolyásolja a valóságban már másképp megjelenített, képviselt történelem. Az etnikumok mentális térképén nem az új és ellentétes reprezentációk élnek, hanem a régiek maradnak meg. Így azok lesznek meghatározóak a mentalitás szempontjából. Itt az empirikus értékekkel rendelkező reprezentációk *extenziójával* számolhatunk, amelyek a valóságos világ összetevőinek alternatíváit képezik (Vö. Terestyéni 1992. 8–10.). Amíg az emlékéllítés az emlékezésre való berendezkedésről beszél, addig az emléktábla levétele a felejtés eseményét, a felejtésre való ösztönzést jelenti.

Mi az, ami csak *ott van* és mi az, ami *látható*? Mi az, amit elfogadnak és mi az, amiről legfeljebb csak tudomást vesznek a kolozsváriak? A nemzetiségi identitás számára mi a létező? Mindez jól vizsgálható az ünneplési gyakorlat során. A március 15-i ünnepségek alkalmával mindkét etnikum megemlékezést tart a volt Biasini-fogadó előtt. Mind a románok, mind a magyarok az 1848–1849-es forradalomra és szabadságharcra emlékeznek, de más-más okokból. Ugyanazon az épületen két emléktábla található, ennek megfelelően egyikük Nicolae Bălcescu, George Barițiu és Avram Iancu emlékének tiszteleg, másikuk Petőfi Sándorra emlékezik, mint a fent említett események vezéregyéniségeire. Ebben a forradalomban a két etnikum nem egymás mellett, hanem egymás ellen harcolt. Így nemcsak más okokból, de *másképpen* is emlékeznek. 2003-ban a koszorúzási ünnepségek forgatókönyve a következőképpen alakult. Előbb a román elit élt a rituális emlékezéssel. A megemlékező csoport reggel 10-kor vonult fel. A ünnepség a román polgármester megérkezésével kezdődött. Két román ortodox pap halotti misét celebrált „a haza szabadságáért az ördög ellen harcoló 1848–1849-es hősök” emlékére, majd a rítus végét képező mozzanatként a jelenlévők egymás vállára téve kezüket a kenyér és a bor emelgetésével halot-

ti éneket énekeltek. Ezután az ünnepséget hivatalosan levezető személy kijelentette, hogy Erdélyben egyetlen nyelv hivatalos, a román. A rendezvény végén a román–angol nyelvű emléktáblát a román politikai pártok és szervezetek képviselői megkoszorúzták.

A magyar ünneplő közönség ezalatt a Farkas utcai templomban tartott ökumenikus istentiszteletet. Ennek lejárta után, 12-kor vonult a Petőfi emléktáblához. Az emlékezés megkezdését jelentő ünnepi beszédet a magyar alpolgármester tolmácsolta a „polgármesteri hivatal egy részének nevében”. Őt követték a kolozsvári szenátor és a képviselők beszédei, majd tolmácsolták a román és magyar miniszterelnök üzenetét. Az ünnepély zárásaként a romániai és magyarországi magyar politikai pártok és szervezetek koszorúit helyezték el – ezúttal a Petőfi emléktábláján.

A fentiek értelmében az a következtetés vonható le, hogy ugyanaz a reális tér nem lesz egyformán szimbolikussá mindkét etnikum számára. A magyar és román etnikumok nem veszik figyelembe a másik fél reprezentációját, azt profánként kezelik, illetve ütköznek a térbe kihelyezett szimbólumok tartalmai. Tehát egyazon térbeli valósággal, de két különböző mentális világgal számolhatunk. Ugyanazon valóság mögött „egy másik tájtörténet, egy másik történelem, egy másik történelemszemlélet, egy másfajta identitás húzódik meg” (Barna 2000. 696.).¹⁸

Nem végeztem ilyen jellegű kutatást, de a tapasztalataim és a közhangulat során úgy látom, hogy az együttélő nemzetiségek mentális térképe is etnikumfüggő. A magyaroké esetében a román szimbólumok nem képezik a magyar Kolozsvár részét, ezeket nem érzi magáénak, itt a történelmi-kincsés, ábrándos-nosztalgikus városkép él. A román etnikum számára ez a kettőség másképpen adódik: a mentális térképükön a kedvezőtlen magyar múltú, de román jelenű város létezik. Időnkívüliségben élnek ezek az etnikumok: egyik sem fogadja el a másik jelenlétét a térben, mindegyik a maga megalkotta reprezentációkhoz menekül és csak azokat tartja valóságosnak.

A nemzetiségek mentális térképe etnikus, de a valóságban éppen az emléktáblák azok, amelyek a másik etnikum jelenlétére is utalnak a térben és egyúttal a magyar és román szövegek a két etnikumot is képviselik. Egy interjú felmérés a fenti értelmezések kontrollvizsgálatát jelentené.

18. Barna Gábor a kolozsvári utcanévhasználatot is vizsgálja. Megállapítja, hogy a kolozsvári hivatalos utcanévadás mellett látenszen él a magyar névhasználat, azaz a valóságos mögött egy eltérő mentális világ (2000. 696.).

SZAKIRODALOM

ASSMANN, Jan

1999 *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest.

BARNA Gábor

2000 Mentális határok – megduplázott világok. In: *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. Budapest, 689–701.

2002 Idő és emlékezet. In: *Közelítések az időhöz. Tabula könyvek 3*. Budapest, 152–171.

BIRÓ A. Zoltán et alii

1991 Mentális környezet. *Janus VIII. 1*.

BODÓ Julianna – BIRÓ A. Zoltán

2000 Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Miénk itt a tér? Szimbolikus térfoglalási eljárások a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, 9–42.

FEJŐS Zoltán

1996 Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest, 125–141.

FOUCAULT, Michel

é. n. A diskurzus rendje. In: *A fantasztikus könyvtár*. H. n. 50–74.

HABERMAS, Jürgen

1971 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest.

HANNERZ, Ulf

A világiárosok szerepe a kultúrában. *Replika 38*. 91–103.

HOBBSBAWM, Eric

1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: HOFER Tamás – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest, 127–197.

HORVÁTH Sándor

1988 Az írásbeliség a gradišcei horvátok népi kultúrájában. *Folklor és tradíció V*. Budapest, 42–57.

JAKAB Elek

1870 *Kolozsvár története*. I. Buda.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

2000 Az utca beszéde és viszonya a legitimitáshoz. In: BALÁZS Géza – VOIGT Vilmos (szerk.): *Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok. Magyar szemiotikai tanulmányok 3.* Budapest, 73–118.

LŐWY Dániel – DEMETER V. János – ASZTALOS Lajos

1996 *Kőbe írt Kolozsvár. Emléktáblák, feliratok, címerek.* Kolozsvár.

MANNOVÁ, Elena

2002 Nemzeti hősoktól az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák–magyar határon. *Regio 3.* 26–45.

NIEDERMÜLLER Péter

1994 Paradigmák és esélyek. *Replika 13–14.* 89–129.

OLÁH Sándor

2000 Változatok rituális térteremtésre. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Miénk itt a tér? Szimbolikus térfoglalási eljárások a székelyföldi régióban.* Csíkszereda, 106–122.

ONG, Walter J.

1998 Nyomtatás, tér, lezárás. In: NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Budapest, 245–267.

TERESTYÉNI Tamás

1992. Szövegelméleti tézisek. (A reprezentáció, a kommunikatív cselekvés és az informativitás szempontjai szövegek vizsgálatában.) In: PETÓFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek megközelítési aspektusaihoz.* Szeged, 7–33.

TÓTH István György

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon.* Budapest.